

6. Toen Europa de dagbladen ging vullen

Jan Kleinnijenhuis, Janet Takens en Wouter H. van Atteveldt¹

1. Inleiding

In de meningsvorming kan nieuws een grote rol spelen. Burgers kunnen immers niet rechtstreeks waarnemen welke visie politici en ambtenaren in Den Haag of Brussel hebben, bijvoorbeeld ten aanzien van een Grondwettelijk verdrag. Ze gaan uit van wat ze zelf zien, lezen en bepraten. Onze maatschappij kenmerkt zich daarbij door een hoge mediaconsumptie. Enkele uren per dag laten burgers zich omgeven door een audiovisueel behang van dagbladen, radio, televisie en internet. De meeste kijkers, surfers, lezers en luisteraars zijn weliswaar niet op zoek naar politieke informatie, maar de meesten van hen nemen wel degelijk kennis van hoogtepunten uit het nieuws die vaak herhaald worden.

Via het nieuws verkrijgen burgers een beeld van de *strijdpunten*, van de ‘issues’, van de beleidsthema’s die op het spel staan. De eerste vraag die we in dit hoofdstuk stellen is hoeveel aandacht er in de media was voor Europa en de Europese grondwet. We zullen laten zien dat die aandacht zich niet beperkte tot de laatste weken, hoewel in die periode de aandacht wel het meest intensief was. Daarna gaan we over op de inhoud van dat nieuws. We besteden aandacht aan de vraag waarover in het afgelopen jaar en meer specifiek in de weken voorafgaande aan het referendum is gesproken. We laten zien dat de aard van die strijdpunten met zich mee bracht, dat er maar weinig argumenten vóór het grondwettelijke verdrag overbleven.

Om welke strijdpunten het gaat en wat daarbij op het spel staat, is niet vanzelfsprekend, maar is een uitkomst van het spel om de media-aandacht. Een eerste vraag daarbij is hoeveel nieuws er was over de voorstanders en de tegenstanders van het grondwettelijke verdrag. Uitgaande van de uitslag van het referendum is het misschien verrassend, dat de voorstanders al met al veel meer aandacht kregen dan de tegenstanders. Alleen in de laatste weken voor het referendum, toen de hoeveelheid nieuws over het referendum meer dan verdubbelde, kregen de tegenstanders bijna even veel aandacht als de voorstanders. Bovendien laten we zien dat de aandacht voor argumenten vóór de Europese Grondwet meer aandacht kregen dan de argumenten tegen die grondwet. Wel blijkt in de laatste anderhalve maand voor het referendum in het nieuws de balans minder ver

door te slaan in het voordeel van de vóórstanders van het verdrag dan in de maanden ervoor.

De opmerkelijke constatering dat in de media voorstanders meer in het nieuws waren dan de tegenstanders roept de vraag op waarom burgers dan toch zo massaal nee hebben gestemd. Een deel van dat antwoord ligt wellicht in de manier waarop voor- en tegenstanders in de media opereerden. Opmerkelijk genoeg stond in het nieuws niet voorop dat voor- en tegenstanders elkaar bestreden omdat ze het met elkaar oneens waren. Uit het nieuws kwam vooral naar voren dat de voorstanders met elkaar overhoop lagen, en dat ook zij kritiek hadden op de Europese Unie. Kortom, de voorstanders van het verdrag gooiden afgaande op het nieuws hun eigen glazen in. Dat verklaart misschien waarom de voorstanders van het grondwettelijke verdrag ook veel meer kritiek kregen vanuit de media zelf dan de tegenstanders.

2. Methode

Omdat burgers hun eerste indrukken niet opdoen in de laatste dagen voor een referendum, is het gewenst het nieuws over een langere periode in de beschouwing te betrekken. Immers, de eerste klap is een daalder waard. Als onderzoeksperiode is daarom een heel jaar genomen (van 1 juni 2004 tot 1 juni 2005). Maar wie het laatst lacht, lacht het best. Daarom zullen we het nieuws van de laatste anderhalve maand (van maandag 18 april tot woensdag 1 juni 2005) plaatsen tegen de context van het voorafgaande nieuws (van 1 juni 2004 tot 18 april 2005).

We beperken ons tot het nieuws van dagbladen. Dankzij elektronische dagbladarchieven, met name dankzij LexisNexisTM, zijn dagbladen van alle media het beste toegankelijk voor universitair onderzoek. Hoewel politici zich in toenemende mate richten op de televisie, en hoewel het internet in opkomst is, blijkt dat als het gaat om de onderwerpenkeuze de pers een goede graadmeter vormt. Als de onderwerpen in het nieuws verschuiven, nemen alle media dat meestal over (2003; Roberts, Wanta, & Dzwo, 2002).

De meeste landelijke en regionale dagbladen zijn in een brede, 'automatische' inhoudsanalyse opgenomen. Vier landelijke dagbladen, namelijk Metro, Spits, Nederlands Dagblad en Reformatorisch Dagblad blijven buiten beschouwing, evenals de regionale dagbladen uit Holding De Telegraaf (samen 6592 artikelen).²

In aanvulling op deze 'automatische' inhoudsanalyse is door twee codeurs een handmatige diepteanalyse uitgevoerd op de koppen en de *leads* van artikelen van 25 januari 2005 - de dag waarop de Eerste Kamer instemde met het referendum - tot 1 juni 2005. De artikelen waren afkomstig uit de vijf grote landelijke kranten, namelijk de Telegraaf, het Algemeen Dagblad, de Trouw, het NRC Handelsblad en de Volkskrant, en uit drie regionale

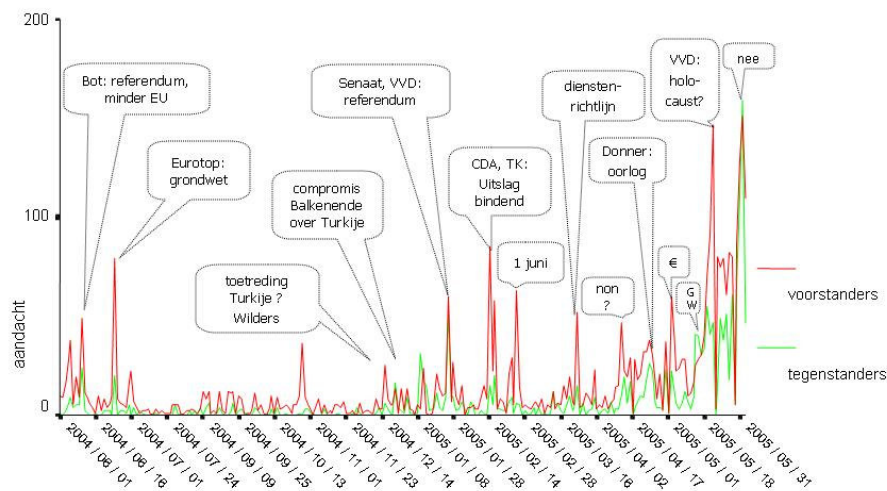
kranten, namelijk het Parool, het Nieuwsblad van het Noorden en de Gelderlander (samen 1145 artikelen).³

3. Aandacht voor Europa en de Europese Grondwet

De hoeveelheid berichten over het referendum was zo groot, dat men een jaar lang op vijf dagen van de week in elk van de zesentwintig onderzochte dagbladen nog een bericht over het referendum zou tegenkomen, als deze berichten gelijkmatig uitgespreid zouden zijn (gemiddeld 0.82 artikelen per dag). In het zicht van het referendum nam de hoeveelheid nieuws toe. In mei 2005 verschenen op een gemiddelde dag 4.2 berichten per dagblad. Zelfs lezers van dagbladen die verhoudingsgewijs weinig aandacht schonken aan de grondwet, namelijk de regionale dagbladen uit Salland, de Veluwe en de Flevopolder (Deventer Dagblad, Zwolse Courant, Veluws Dagblad, Apeldoornse Courant, Gelders Dagblad, Dagblad Flevoland) konden er in mei 2005 gemiddeld per dag nog 2 à 2.4 artikelen over lezen. Lezers van de landelijke dagbladen werden overstelpt met informatie, variërend van gemiddeld bijna twaalf artikelen per dag in NRC Handelsblad, bijna negen in de Volkskrant, bijna acht in Trouw, ruimschoots vijf in het Financieel Dagblad, bijna vijf in de Telegraaf en ruimschoots vier in Algemeen Dagblad. Lezers van de Volkskrant en NRC Handelsblad konden er op een enkele dag zelfs meer dan vijftientig artikelen over lezen.

Een eerste indruk van het verloop van de campagne wordt verkregen door de aandacht die voor- en tegenstanders van het grondwettelijk verdrag kregen te plaatsen in de tijd. Van juni 2004 tot april 2005 zijn er enkele grote pieken in de media-aandacht, waarna de aandacht steeds weer ver terugzakt, terwijl vanaf april 2005 de media-aandacht structureel begint te stijgen (zie figuur 1).

Figuur 1: aandacht voor Europa en de Europese grondwet

Rond de Europese verkiezingen van 10 juni 2004 zien we de eerste aandachtspiek. Minister Bot bepleit dan tegelijkertijd ‘minder Europa’ (Provinciale Zeeuwse Courant, 3 juni 2004) en een referendum over de Europese grondwet. De tweede aandachtspiek van juni 2004 is het resultaat van de eurotop in Brussel, waarop over de EU-grondwet overeenstemming wordt bereikt. Opnieuw laat vooral minister Bot in het nieuws van zich spreken. Nederland is verbolgen over de Duitse uitleg van het stabiliteitspact. In de erop volgende week is er veel vervolgnieuws over de grondwet. Dagbladen leggen uit wat de grondwet behelst. Nieuws is dat de paus de grondwet afkeurt omdat een verwijzing naar het christendom ontbreekt, en dat de Tweede Kamer ermee instemt. Alleen de kleine partijen zijn tegen. Afgaande op de pers is nu de weg gebaad voor de toetreding van Turkije tot de EU. Opnieuw wordt gesproken over een referendum.

Na het zomerreces wordt de draad maar moeizaam weer opgepakt. Het nieuws in het najaar van 2004 wordt gedomineerd door de toetreding van Turkije. Op 3 september 2004 stapt Geert Wilders uit de VVD omdat hij zich niet kan verenigen met een eventuele toetreding van Turkije tot de EU. Hij wint in de peilingen, zeker in de weken na de moord op Theo van Gogh op 2 november 2004. Als premier Balkenende op 17 december in zijn hoedanigheid als EU-voorzitter bewerkstelligt dat in 2005 verkennende onderhandelingen van de EU met Turkije over toetreding kunnen gaan plaatsvinden, krijgt hij ook vanuit zijn eigen partij lof toegezwaaid, maar het enthousiasme is van korte duur.

Na het kerstreces komen de grondwet en het referendum erover zelf weer in het nieuws. Eind januari 2005 is het groot nieuws dat de Senaat instemt met een referendum over de EU, waarna ook de VVD overstag gaat.

Halverwege februari stemt de Tweede Kamer ermee in. Ook het CDA stelt nu dat de uitslag geëerbiedigd moet worden. Eind februari wordt het nieuws bekend dat het referendum op 1 juni zal worden gehouden. In maart en april wordt vaak gekeken naar Frankrijk, waar een felle discussie woedt over de dienstenrichtlijn van voormalig EU-commissaris Bolkestein, waarbij een 'non' tegen de grondwet in het verschiet ligt. Intussen trekken ook Nederlandse peilingen aandacht waaruit blijkt dat een 'nee' tot de mogelijkheden behoort, hoewel er in januari 2005 nog een ruime meerderheid voor de Grondwet leek te zullen gaan stemmen.

Vanaf april begint de campagne op gang te komen. Een centraal onderwerp is er niet. Ministers blijken het oneens te zijn over wat er te vrezen valt bij een 'nee'. Minister Donner, die wijst op het gevaar van een oorlog na een 'nee', wordt dan openlijk teruggefloten door zijn collega Bot (dit merken we in Tabel 1 aan als het begin van de 'echte' campagne). Bij gebrek aan een eenduidig nieuw strijdpunt, keren oude onderwerpen terug. Begin mei duikt de 'te dure' euro weer op in de politieke discussie, na uitlatingen van DNB-directeur Brouwer, dat bij de introductie van de euro de gulden te goedkoop was ten opzichte van de D-mark. Minister Zalm mengt zich herhaaldelijk in de erop volgende discussie om te betogen dat de euro een goede zaak was. De toetreding van Turkije, die ook in de maanden daarvoor regelmatig ter sprake kwam, krijgt halverwege mei veel aandacht bij de start van de campagne van Geert Wilders ('Wilders op tournee tegen EU-Grondwet', Telegraaf, 17 mei 2005).. In het weekend van 21 mei pakken alle dagbladen nog eens flink uit met beschouwingen over het aanstaande referendum. Talloze onderwerpen komen aan bod, variërend van de dure en klungelige ja-campagne, de drijfveren van nee-stemmers, de geschiedenis van de EU, tot staatjes met argumenten pro en contra. Nieuws is dat de VVD een spotje terugtrekt waarin beelden van de holocaust vertoond zouden worden om de gevolgen van een 'nee' aanschouwelijk te maken. In de laatste anderhalve week blijft de media-aandacht nagenoeg onverminderd hoog. Bij de tegenstanders komen de SP en de ChristenUnie sterk naar voren. Bij de voorstanders treedt Wouter Bos van de PvdA in het voetlicht. Economische argumenten krijgen nog een kans, maar echte nieuwe onderwerpen komen er niet bij. Het referendum zelf en de campagne ervoor komen in journalistieke beschouwingen centraal te staan. Nieuws wordt bijvoorbeeld dat de VVD, die in januari slechts schoorvoetend voor het referendum te winnen was, bij monde van fractievoorzitter Van Aartsen nu ook over andere kwesties referenda bepleit.

4. Aandacht voor verschillende onderwerpen

Al met al worden in het jaar voorafgaande aan het referendum tal van strijdpunten in verband gebracht met het grondwettelijke verdrag. Het nieuws gaat voor een deel over thema's waarover bij het referendum geen

mening gevraagd werd. Gedurende de gehele periode was de campagne zelf (14,2%) het belangrijkste issue. Ook de euro (6,7%) en eventuele toekomstige uitbreidingen van de Europese Unie (6,6%, waarvan 4,6% betrekking heeft op een uitbreiding met Turkije) worden veelvuldig genoemd in artikelen over het Grondwettelijke verdrag. Nationale verworvenheden zoals als het softdrugsbeleid en het homohuwelijk (Nationale identiteit, 4,5%) die door een dirigistische EU in gevaar zouden kunnen worden gebracht spelen een bescheiden rol in de campagne.⁴ In een groot deel van het nieuws over de grondwet gaat het over het dagelijkse reilen en zeilen van de EU. Er is veel aandacht voor de interne markt (13,6%), waarbij de dienstenrichtlijn van Bolkestein veel aandacht krijgt, en voor andere thema's met betrekking tot economie en financiën (11,9%).

Tenslotte gaat het nieuws voor een deel over kwesties die rechtstreeks in het grondwettelijk verdrag zijn opgenomen, bijvoorbeeld over de bevoegdheden van de Europese Unie (8,7%), democratisering en de daarmee samenhangende onderwerpen uit de Grondwet, zoals het burgerinitiatief (10,7%) en de grondrechten en beginselen, die in het verdrag zijn opgenomen (inhoud Grondwet, 3,2%). Het externe beleid van de Europese Unie krijgt 8,0% van de aandacht.

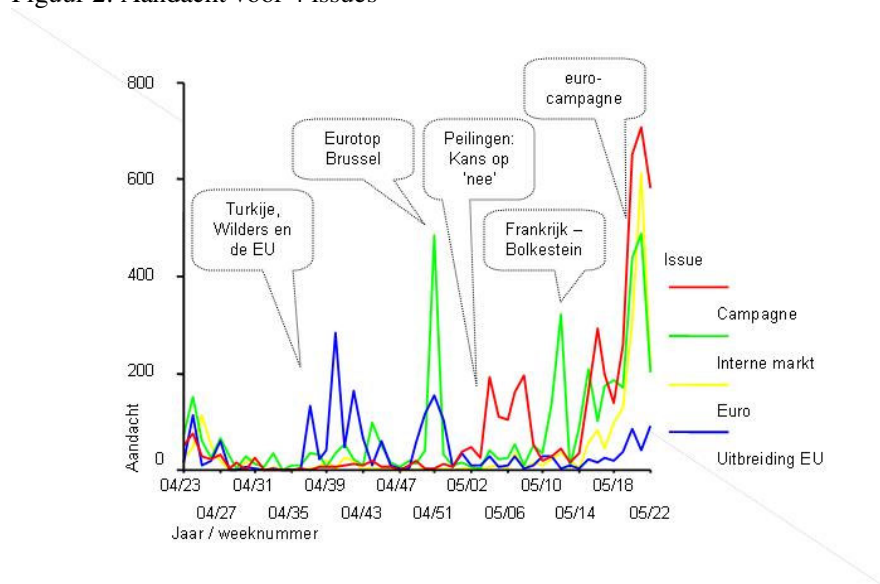
In de loop van het jaar treden er behoorlijke verschuivingen in de aandacht op. Het meest opmerkelijk is wellicht, dat de aandacht voor de nieuwe elementen uit de grondwet zelf, bijvoorbeeld de aandacht voor de 'bevoegdheden van de EU' in de weken voorafgaande aan het referendum onder de tien procent blijft steken. Ook de aandacht voor het externe beleid (van 7,6% naar 8,5%) neemt niet toe in de slotfase. Verwacht had mogen worden dat dagbladen in de laatste weken en dagen voor het referendum hun lezers nog eens extra zouden informeren over een Europese minister van Buitenlandse Zaken, over de nieuwe bevoegdheden van het parlement, over het niet langer roulende Europese voorzitterschap, enzovoorts.

De toenemende aandacht voor de campagne zelf en de verhoudingsgewijs geringe aandacht voor de inhoudelijke kernthema's vormen onderdelen van een in de Verenigde Staten reeds langer onderkend 'strategy frame' in de politieke journalistiek (Cappella & Jamieson, 1997). Uitgaande van een 'strategy frame' is de journalistieke boodschap niet "X doet of zegt Y", maar "X wil u overhalen om Z te doen en daarom zegt hij of zij nu Y tegen u". Journalisten met een "strategy frame" geven niet zomaar informatie over het doen en laten van politici, maar spreken hun publiek zo toe, dat politici in de rol komen van onbetrouwbare sujetten die het mediapubliek voor hun politieke karretje willen spannen (bijvoorbeeld NRC Handelsblad, 27 januari 2005: 'Kabinet moet rustig aan doen; Vrees voor machtsvertoon in dure Europese campagne').

Voor de vier thema's die in de nieuwsdynamiek de grootste rol hebben gespeeld – de campagne zelf, de euro, de toekomstige uitbreiding van de EU,

en de interne markt - wordt in figuur 2 van week tot week de aandacht weergegeven.

Figuur 2: Aandacht voor 4 issues

Wanneer we kijken naar het verloop van de mediaberichtgeving over de vier belangrijkste issues, zoals weergegeven in figuur 2, dan zien we dat in de weken voor het referendum de campagne zelf alle andere onderwerpen overstemt waarover de campagne had kunnen gaan. In de laatste (halve) week voor het referendum krijgt het referendum zelfs 23,3 procent van de aandacht. Het op één na belangrijkste onderwerp in de laatste weken van de campagne wordt gevormd door de euro. De eerste piek in de aandacht voor de campagne hangt samen met het besluit op 25 januari 2005 van de Eerste Kamer om een referendum in te stellen.

De interne markt krijgt tussen december 2004 en april 2005 enkele malen heel veel aandacht. De Europese top van 16 en 17 december, waar de Europese Raad besloot om de onderhandelingen met Turkije in oktober 2005 te starten, levert vergrote aandacht op voor de interne markt, waarbij de aandacht met name uitgaat naar arbeidsmigratie. De commotie in Frankrijk rond de dienstenrichtlijn levert begin maart en begin april een piek op in de berichtgeving over de interne markt ('Frits 'Frankenstein' Bolkestein verdedigt zijn zwaar bekritiseerde richtlijn in Parijs', de Volkskrant, 7 april 2005).

De grafiek laat duidelijk zien, dat het belangrijkste nieuws in 2004 gevormd werd door de toetreding van Turkije tot de EU. In september en in de eerste helft van oktober neemt de aandacht voor de eventuele toetreding

van Turkije al toe, niet alleen omdat de Europese top van december 2004 over het al dan niet starten van onderhandelingen met Turkije nadert, maar ook omdat er in verschillende lidstaten een discussie ontstaat over een referendum over de toetreding van Turkije (“Balkenende is tegen referendum over Turkije”, Trouw, 11 september 2004). De verhoogde belangstelling voor Europese onderwerpen in juni 2004 houdt verband met een Europese top.

Met andere woorden, Figuur 2 laat zien dat voor kiezers tot enkele maanden voor het referendum al met al de toetreding van Turkije het belangrijkste onderwerp geweest moet zijn, terwijl in de laatste maand voor de campagne daar nog de euro en de campagne zelf bijkwamen. In de tussenliggende maanden kreeg de arbeidsmigratie als gevolg van de interne markt enkele malen veel aandacht. Bij geen van deze vier onderwerpen stonden de voorstanders sterk: ten aanzien van de toetreding van Turkije waren de regeringspartijen onderling verdeeld en dus voorzichtig, bij de arbeidsmigratie maakten Franse loodgieters duidelijk wat ze ervan vonden, bij de discussie over de euro zat minister Zalm in de verdediging (eerdere uitspraken over de euro als een lire, eerdere ontkenningen van inflatie) en bij de campagne zelf leek alles mis te gaan wat er mis kon gaan (zie vorige paragraaf). Kortom, het nee-kamp kon terrein winnen, doordat in de media thema's voorop stonden, ten aanzien waarvan het de voorstanders ontbrak aan een stevige reputatie. De campagne ging over thema's waarvan het kabinet niet de *eigenaar* was (Petrocik, Benoit, & Hansen, 2003). De campagne ging te weinig over de onderwerpen waarvan het kabinet eigenaar had kunnen worden, zoals de verdeling van bevoegdheden in het nieuwe Europa (de grotere rol van het Europese parlement, de minister van Buitenlandse Zaken, enzovoorts).

5. De aandacht voor voor- en tegenstanders

Met een referendum in het vooruitzicht valt, uitgaande van het journalistieke beginsel van hoor- en wederhoor, te verwachten dat zelfs bij een overweldigende meerderheid die vóór is, door de media woordvoerders gezocht zullen worden van de minderheid die tégen is. Uit tabel 1 valt af te lezen, dat dit ook nu het geval was.

De voorstanders kregen al met al veel meer aandacht, maar in de loop van de campagne wisten de tegenstanders deze achterstand te verkleinen. In tabel 1 wordt dit toegespitst op politieke partijen. Gedurende de pre-campagne, dat wil zeggen tussen 1 juni 2004 en 18 juni 2005, ging gemiddeld 77.1 van de media-aandacht uit naar de voorstanders, maar in de campagnefase liep dit terug tot 62.1%. De tegenstanders verkleinden hun achterstand van 22.4% tot 37.9%. In de laatste paar dagen voor het referendum ontvangen de tegenstanders zelfs meer aandacht dan de voorstanders.

Tabel 1: percentage aandacht voor voorstanders en tegenstanders, voor en na 18 april 2005

	Pre-campagne: 1 juni 2004 tm 17 april 2005	Campagne: 18 juni 2004 tm 1 juni 2005
CDA	18.4	13.3
VVD	25.1	21.0
D66	9.8	7.1
PvdA	17.7	15.2
GroenLinks	6.7	5.5
Totaal voorstanders	77.1	62.1
Wilders	8.4	12.1
LPF	4.2	4.8
SP	5.5	14.8
ChristenUnie	2.8	4.1
SGP	1.5	2.1
Totaal tegenstanders	22.4	37.9
TOTAAL	100%	100%
N	5434	4802

Bij de voorstanders kreeg de VVD verreweg de meeste aandacht. De VVD verzette zich aanvankelijk tegen een referendum over het Grondwettelijke verdrag, maar bepleitte uiteindelijk ook over andere kwesties referenda. Binnen de partij werd verschillend gedacht over de toetreding van Turkije en over de houding ten opzichte van Wilders, hetgeen resulteerde in een zwabberende koers (terugtrekking holocaust-spotje bijvoorbeeld). Opmerkelijk is dat bij de voorstanders de PvdA als oppositiepartij meer aandacht heeft gekregen dan de regeringspartijen D66 en het CDA ('Oproep van PvdA: steun Grondwet', NRC Handelsblad, 2 mei 2005).

Van het nee-kamp kreeg Geert Wilders de meeste aandacht. De voorsprong van Wilders dateert uit het najaar van 2004. Halverwege mei krijgt Wilders veel aandacht bij het begin van zijn campagne. In de laatste anderhalve maand van de campagne treden echter ook de SP met Van Bommel en Marijnissen en de ChristenUnie met Rouvoet vaak in het voetlicht. De kleine partijen die een nee-campagne voeren zijn zichtbaarder dan de grote partijen die de ja-campagne van de regering ondersteunen. De SP krijgt in de weken voor het referendum zelfs meer aandacht (14.8%) dan het CDA (13.3%).⁵

Dat al met al de voorstanders meer aandacht kregen dan de tegenstanders, kan ook treffend worden geïllustreerd uitgaande met de hoeveelheid nieuws per politicus. Gemeten over het gehele jaar voorafgaande aan het referendum, komt in de top-10 van meest nieuwswaardige politici slechts één tegenstander van het referendum voor, namelijk Geert Wilders op de derde plaats (7.1% van de aandacht), na minister-president Balkenende (14.0%) en minister Bot (10.8%). In de top-20 komen verder andere ministers (Zalm, Donner, Brinkhorst, De Graaf), een staatssecretaris (Nicolai), eurocommissarissen (Bolkestein, Kroes), fractievoorzitters (Bos, Van Aartsen, Verhagen, Marijnissen, Rouvout) en een enkele 'gewone' parlementariër (Van Baalen) voor. De fractieleider van D66, Boris Dittrich, verschijnt weinig in de krant (0,6%), hoewel D66 het referendum als een eigen kroonjuweel beschouwde. Met het referendum in zicht krijgen de 'campaigners' onder de politici steeds meer aandacht: Bos en Nicolai bij de voorstanders, en Van Bommel, Marijnissen en Rouvoet bij de tegenstanders. Premier Balkenende blijft, in vergelijking tot zijn grote Europese rol in het najaar van 2004, enigszins op de achtergrond.

De aandachtspieken in de hoeveelheid aandacht voor de verschillende politici zijn goed te verklaren met hun uitspraken of daden. Balkenende krijgt bijvoorbeeld in 2004 veel aandacht voor zijn rol bij het Nederlandse voorzitterschap van de EU. Veel van de aandacht voor Bolkestein hangt samen met de Franse weerstand tegen de door Bolkestein opgestelde dienstenrichtlijn. Zalm verschijnt vooral in mei 2005 in de krant, als twijfel ontstaat over de euro. Bot krijgt veel aandacht wanneer hij twijfelende kiezers oproept om niet naar de stembus te gaan ('Bot: Twijfelaars referendum kunnen beter niet stemmen', Dagblad van het Noorden, 24 mei, 2005) en Donner wanneer hij op een partijbijeenkoms stelt dat een 'nee' tot oorlog zou kunnen leiden ('Donner vreest oorlog bij 'nee' EU Grondwet', Trouw, 18 april 2005). Balkenende verschijnt in de media wanneer hij waarschuwt voor de gevolgen van een afwijzing van het Grondwettelijke verdrag ('Nee verzwakt positie Nederland; Premier roept voorstanders Grondwet op kleur te bekennen', NRC, 29 april 2005). Brinkhorst en Van Aartsen komen in het nieuws met hun mening over het referendum. Brinkhorst stelt dat het referendum een slecht idee was, terwijl Van Aartsen juist in het nieuws komt, omdat hij een voorstander van meer referenda is ('Van Aartsen wil meer referenda zoals over EU', Trouw, 28 mei 2005). Wouter Bos weet media-aandacht te genereren door een tweede referendum te opperen in het geval van een afwijzing van het Grondwettelijke verdrag ('Bos: bij 'nee' mogelijk nieuw referendum', Volkskrant, 24 mei 2004).

Wilders krijgt gedurende het hele jaar veel aandacht. Twee weken voor het referendum streeft hij de andere politici in termen van media-aandacht voorbij bij de start van zijn nee-campagne. Het is het enige week waarin de tegenstanders al met al meer aandacht krijgen dan de voorstanders. Rouvoet krijgt veel aandacht wanneer hij de campagne van het

ja-kamp bekritiseert ('Rouvoet: Aanval op neestemmers bizar', Telegraaf, 12 mei 2005).

Het uitdragen van partijstandpunten levert aandacht voor fractievoorzitters op. Verhagen verschijnt bijvoorbeeld in de krant wanneer hij bekendmaakt dat het CDA de uitslag van het referendum zal respecteren ('CDA aanvaardt uitslag referendum EU-Grondwet', NRC Handelsblad, 14 februari 2005). Wouter Bos trekt nieuws als hij zich op het partijcongres nadrukkelijk uitspreekt voor het Grondwettelijke verdrag ('Ook Wouter Bos stemt voor, Parool, 2 mei 2005).

6. Balans van standpunten

Behalve de aard van de onderwerpen die in het nieuws aan de orde komen, is het uiteraard van belang om te weten welke *standpunten* over die onderwerpen doordringen tot het nieuws. In het bestek van dit hoofdstuk is het onmogelijk volledig weer te geven wie afgaande op welk dagblad wanneer welk standpunt waarover innam. We volstaan met een algemeen overzicht. De vraag in tabel 2 is daarom of al met al de standpunten van de voorstanders (+1) of juist de standpunten van de tegenstanders (-1) het meeste gehoor kregen in de pers. Terwijl het in tabel 1 ging om de ruimte voor vóór- en tegenstanders, gaat het in tabel 2 om de ruimte voor pro- en contra-standpunten.

Tabel 1: Balans tussen pro-standpunten (+1) en contra-standpunten (-1) per dagblad (n=4136)

	25 januari t/m 17 april 2005	18 april t/m 1 juni 2005
landelijke dagbladen		
Algemeen Dagblad	+ 0.6	+ 0.2
De Telegraaf	+ 0.3	0.0
de Volkskrant	+ 0.2	0.0
NRC Handelsblad	+ 0.3	+ 0.1
Trouw	+ 0.1	+ 0.2
regionale dagbladen		
Dagblad van het Noorden	+ 0.2	- 0.2
De Gelderlander	+ 0.3	+ 0.2
Het Parool	0.0	+ 0.1
Gemiddelde alle dagbladen	+0.23	+0.07

Uit tabel 2 blijkt dat de balans in de weergave van standpunten steeds doorsloeg in het voordeel van de pro-standpunten, maar dat in de laatste anderhalve maand voor het referendum die voorsprong nagenoeg geheel

verbleekte. Terwijl in de eerste maanden van 2005 de pers nog overwegend pro-standpunten weergaf, kwamen in de laatste anderhalve maand pro- en contra-standpunten bijna even vaak aan bod.⁶

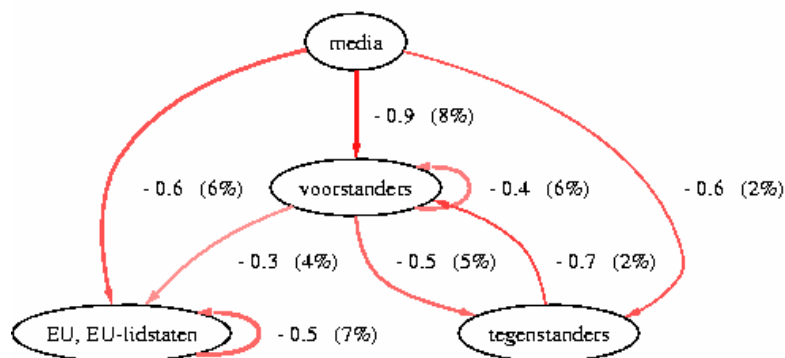
In de tabel is de verschuiving van standpunten uitgesplitst naar dagbladen. Over de gehele linie geven Trouw, NRC Handelsblad, Algemeen Dagblad en De Gelderlander verhoudingsgewijs de meeste ruimte aan pro-standpunten. In het Nieuwsblad van het Noorden krijgen de contra-standpunten uiteindelijk de meeste ruimte. Uit de tabel blijkt, dat de verschuiving van de weergave van pro-standpunten naar een ongeveer gelijke weergave van pro- en contra-standpunten zich bij nagenoeg alle dagbladen heeft voorgedaan. Trouw en Het Parool roeien tegen de stroom in, door in de laatste anderhalve maand verhoudingsgewijs juist iets meer ruimte te geven aan pro-standpunten dan in de maanden ervoor.

7. Een strijd tussen voor en tegenstanders?

Zowel uit een analyse van de aandacht van voor- en tegenstanders als uit de analyse van voor- en tegenstandpunten kwam naar voren dat de voorstanders van de Europese Grondwet in het voordeel waren. Hoe kwam het dat de voorstanders niet wisten te winnen, hoewel ze meer media-aandacht kregen? De voor de hand liggende verklaring is, dat ze sterk negatief in het nieuws kwamen. Als het een 'normale' campagne geweest zou zijn, dan zouden vóór- en tegenstanders elkaar bestreden hebben, waarbij de tegenstanders kritiek zouden hebben geleverd op de EU, maar de voorstanders de voordelen van de EU breed uitgemeten zouden hebben. De media zouden *gemiddeld* een neutrale houding ten opzichte van vóór- en tegenstanders aangenomen hebben, en successen nu eens aan de voorstanders en dan weer eens aan de tegenstanders toegeschreven hebben.

Het grote nieuws over de referendumcampagne was, dat deze niet volgens boekje verliep, zoals moge blijken uit het netwerk van figuur 3 waarin wordt weergegeven hoe afgaande op het nieuws vóór- en tegenstanders elkaar en de EU bejegenden, alsmede welke positie de media zelf innamen.

Figuur 3: media-aandacht voor de verhoudingen tussen de actoren

Leeswijzer bij figuur 3: Uit de figuur valt bijvoorbeeld af te leiden dat 2% van de kernbeweringen een beschrijving geeft van de steun, of juist de kritiek van de tegenstanders op de voorstanders. In het algemeen leverden de tegenstanders kritiek, en geen steun, aan de voorstanders (gemiddeld -0.7, op een schaal die loopt van -1 (alleen maar kritiek) tot +1 (voluit steun). Onderwerpen waaraan minder dan 1.5% van de totale aandacht werd besteed, zijn verder niet in de figuur opgenomen, evenmin als aandacht voor successen, of juist tegenslagen voor actoren.⁷ In de figuur is daarom slechts zo'n 40% van het nieuws over steun en kritiek en succes en falen weergegeven (percentagebasis 2026 kernbeweringen).

Voor- en tegenstanders leveren wel kritiek op elkaar, waarbij afgaande op het nieuws de kritiek van de voorstanders op de tegenstanders overigens iets minder gezouten is (-0.5, 5% aandacht) dan de kritiek van de tegenstanders op de voorstanders (-0.7, hoewel slechts 2% aandacht). Maar het nieuws van de kritiek van de voor- en tegenstanders op elkaar wordt overschaduwed door de kritiek die de voorstanders op elkaar hebben (gemiddeld -0.4, 6% aandacht). Het grote nieuws is dat het ja-kamp de gelederen niet weet te sluiten. De ministers hadden duidelijk geen gezamenlijk missiestandpunt ingestudeerd. Minister Bot valt als eerste minister Donner af ('geen oorlog na afwijzen EU-Grondwet', NRC Handelsblad, 20 april 2005). Maar ook Balkenende, Zalm en Brinkhorst leveren in het openbaar kritiek op elkaars argumenten en elkaars meningen. Niet alle ministers waren het bijvoorbeeld met minister Bot eens dat ongeïnformeerde kiezers beter thuis konden blijven. De betrokken ministeries van Binnenlandse Zaken en Buitenlandse Zaken hanteren verschillende argumenten, het ene ministerie vindt de opkomst belangrijk en het andere de uitkomst en ze noemen elkaars brochures het garnalenkrantje en de Zwitsalfolder ('Ruzies ministeries stoorden ja-campagne', 'Als we het nou maar beter uitleggen', NRC Handelsblad, 4 juni 2005). Nieuws is ook dat de VVD een spotje niet eens

meer uitzendt ('VVD schrapt holocaust-spotje', Dagblad van het Noorden, 21 mei 2005), omdat de erin gehanteerde argumenten door de wapenbroeders van de VVD intussen niet meer politiek correct bevonden werden. Kortom, de voorstanders van het grondwettelijk verdrag ventileerden allerlei verschillende ideeën over de nadelen van afwijzing ervan, waarover ze vervolgens met elkaar in de clinch gingen in de media, terwijl het er bij een referendum om had moeten gaan kiezers die nog geen idee hebben van de voor- en nadelen met markante stellingen duidelijk te maken waar ze tegen zouden stemmen als ze vóór zouden stemmen.

Verwacht zou mogen worden dat de tegenstanders kritiek op de EU zouden leveren, maar dat de voorstanders de EU zouden verdedigen. Het eerste was wel het geval, maar nauwelijks nieuwswaardig (minder dan 1.5%). Nieuwswaardiger was dat de voorstanders zoveel kritiek leverden op de EU, meestal in de vorm van voorwaarden en eisen aan Brussel (gemiddeld -0.3, 4% aandacht). De voorstanders waren niet zomaar voorstanders van Europa, want het ging hen om een sociaal Europa, of juist om een Europa van het vrije verkeer. In juni 2004 benadrukte minister Bot van Buitenlandse Zaken afgaande op het nieuws nog voorstander van 'minder EU' te zijn. Achtereenvolgende ministers van Landbouw, maar ook ministers van Financiën, waaronder de huidige minister Zalm, dachten aan de wensen van hun achterban tegemoet te kunnen komen door te beloven in Brussel hard op te treden om de kastanjes uit het vuur te halen. 'Jarenlang hebben nationale politici "Brussel" gehanteerd als excuus voor impopulaire maatregelen' (De Gelderlander, 31 maart 2005). De ingeroeste "wij met u tegen Brussel"-reflex in het ja-kamp pakte echter in de referendumcampagne voorspelbaar in het voordeel van het nee-kamp uit.

In het licht van internationaal vergelijkend onderzoek naar de berichtgeving over Europa mag dit overigens geen verbazing wekken. In het Nederlandse nieuws zijn in verhouding tot andere Europese landen Europese gezichtspunten zwak vertegenwoordigd (op hetzelfde niveau als in Zwitserland, dat geen lid is van de Europese Unie, maar nog wel sterker dan in Groot-Brittannië), zo blijkt uit internationaal vergelijkend onderzoek (Pfetsch, 2005). Het ging in de Nederlandse pers steeds wel over Europa, maar Europese actoren zelf kwamen weinig aan het woord (de Vreese, 2005; Semetko, Banducci, & de Vreese, 2005).

De dagbladen zelf namen in hun hoofdredactionele commentaren de voorstanders (gemiddeld -0.9) onder vuur, maar leverden ook wel degelijk kritiek op de tegenstanders (gemiddeld -0.6). Vaak gebeurt dat impliciet, door geen afstand te nemen van kritiek die afkomstig is van aan het woord gelaten nieuwsbronnen. Dat 'kritische' journalisten toch geen positie kiezen, past in een patroon.

Vrijblijvende kritiek op iedereen kon gemeengoed worden in de journalistiek (Patterson, 1993) door de afsterving van ideologieën op grond waarvan men ergens vóór zou kunnen pleiten. Immers, de verzuilde tegenstellingen van de jaren vijftig en de links-rechts-tegenstellingen van de

jaren zeventig behoren tot het verleden. Om in journalistieke commentaren te kunnen identificeren wie er aan de goede kant staat, discrimineren de afkeer van politiek incorrecte denkbeelden uit de jaren negentig en de afkeer van terrorisme na 9/11 te weinig. Dat 'kritische' journalisten bij gebrek aan een eigen perspectief dan maar op iedereen kritiek leveren, ondermijnt volgens sommige auteurs de publieke tevredenheid met gevoerd overheidsbeleid (Cappella & Jamieson, 1997).

De journalistiek geeft niet alleen een beeld van de stellingen die worden betrokken, maar ook van het verloop van de strijd. Ze maken melding van de successen, of juist mislukkingen, van politici. Mede door toedoen van de snelle opiniepeilingen van Maurice de Hond (Maurice_de_Hond, 2005) wordt het nieuws beheerst door peilingen waaruit blijkt dat de bevolking zich gaat keren tegen de voorstanders van de Grondwet ('Maar Maurice de Hond komt op 31 tegen 34 pct', Het Parool, 28 januari 2005; gemiddeld -0.5, 3% aandacht). In het nieuws wordt momentum toegeschreven aan de tegenstanders (gemiddeld +0.6, 2% aandacht).

Al met al is dit verrassende nieuws gunstig voor de tegenstanders. Afgaande op het nieuws hebben de voorstanders geen krachtig weerwoord op de tegenstanders. De voorstanders zijn verdeeld, ze hebben zelf ook kritiek op de EU, en ze krijgen forse kritek van de media. Last but not least hebben ze het politieke tij tegen: ze hebben afgaande op het nieuws geen succes.

8. Conclusies

De voorstanders van de grondwet kregen in het nieuws veel meer aandacht dan de tegenstanders, maar met het referendum in het vooruitzicht werd hun voorsprong allengs kleiner. Alleen dit laatste gegeven al kan de omslag in de publieke opinie verklaren. John R. Zaller (1992) heeft aangetoond dat als er weinig nieuws is over een onderwerp, in de publieke opinie de dominante politieke mening wordt overgenomen, omdat vrijwel niemand de tijd neemt om in het eigen geheugen te graven naar tegenargumenten of naar ervaringen die tot een tegenovergesteld standpunt aanleiding zouden kunnen geven. Maar als de hoeveelheid nieuws fors toeneemt, staan mensen langer bij het onderwerp stil. Plotsklaps blijken er dan wel tegenargumenten op te komen. Ervaringen die irrelevant leken voor het onderwerp in kwestie, komen nu in een ander daglicht te staan. Als er meer nieuws komt over een onderwerp, gaan journalisten ook vaker actief op zoek naar tegenstanders om gestalte te geven aan het beginsel van hoor- en wederhoor. Daardoor verschuift het zwaartepunt van de in het nieuws weergegeven standpunten. Met het referendum in zicht sloeg de balans tussen pro- en contra-standpunten in het nieuws inderdaad door van gematigd pro naar ambivalent (zie Tabel 1). Het

publiek kreeg bovendien een weinig verheffend beeld van de voorstanders voorgeschoteld: die gingen met elkaar in de clinch, hadden zelf kritiek op de EU, stonden bloot aan heftige kritiek van de media, en bleven verstoken van succes (zie figuur 3 en de toelichting daarop). Het publiek kreeg vooral nieuws aangeboden over de toetreding van Turkije (tweede helft 2004, en bij de start van de campagne van Wilders, april 2005), over de interne markt en de arbeidsmigratie (tot april 2005), over de euro (mei 2005) en last but not least over de campagne zelf (april, mei 2005). Bij deze onderwerpen ontbrak het de regering of aan een sterke reputatie, of aan een helder gezamenlijk standpunt, of aan beide: de regering was beslist geen 'eigenaar' van de campagne-thema's. Belangrijke onderwerpen uit het grondwettelijke verdrag, zoals de verdeling van de bevoegdheden tussen de EU en de deelnemende landen en tussen de Europese instellingen onderling, raakten in het nieuws op de achtergrond.

Noten

¹ De drie auteurs zijn verbonden aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, prof.dr. Jan Kleinnijenhuis (1954) als hoogleraar communicatiewetenschap, Janet Takens (198#) als doctoraal student Politicologie en als doctoraalstudent Beleid, Communicatie en Organisatie, en Wouter H. van Atteveldt MSc (1980) als assistent-in-opleiding binnen het interfacultaire onderzoeksproject VU Business Information Systems. De auteurs zijn dr. W. van der Brug erkentelijk voor zijn commentaar op een eerdere versie van dit hoofdstuk.

² Alle artikelen, waarin zowel de Grondwet als de Europese Unie, of synoniemen van deze begrippen, voorkwamen, werden aan een nadere analyse onderworpen (6692 artikelen). Vastgesteld werd hoe vaak allerhande actoren en issues er alleen of samen in figureerden, variërend van Nederlandse ministers, parlementariërs, leden van de Europese Commissie en buitenlandse staatshoofden tot grotere en kleinere belangengroeperingen die een mening over onderdelen van de Grondwet formuleerden, en variërend van issues uit het Grondwettelijke verdrag zoals de Europese grondrechten, een Europese minister van Buitenlandse Zaken, het subsidiariteitsbeginsel en de solidariteitsclausule tot Europese issues die strikt genomen niet in het referendum over het Grondwettelijke verdrag aan de orde waren, zoals de Europese dienstenrichtlijn, de euro en de toetreding van Turkije (1062 actoren en issues, zie verder Takens, 2005, forthcoming)). Voor deze actoren en issues werden combinaties van trefwoorden (geformuleerd in termen van en, of, in de buurt van, et cetera) opgesteld om na te kunnen gaan hoe vaak ze in teksten voorkwamen. Deze tellingen zijn gewogen om de kans te benaderen dat informatie over een bepaalde actor, een bepaald issue, of een bepaalde combinatie daarvan, door Nederlanders ook gelezen werd. Weging vindt plaats naar de plaats van een gevonden trefwoord binnen een artikel (de kop telt zwaarder), naar de plaats van een artikel in het dagblad (vooral de voorpagina telt zwaar), en naar de oplage van het dagblad (De Telegraaf is belangrijker dan het Veluws Dagblad). De laatste van de drie wegingen wordt uiteraard achterwege gelaten als het gaat om een onderlinge vergelijking tussen de inhoud van dagbladen. Zulke tellingen en wegingen zijn overigens minder 'hard' dan men geneigd is te denken, omdat combinaties van trefwoorden altijd voor verbetering vatbaar zijn, omdat ambigue kwesties zoals 'het recht op menselijke integriteit' welhaast per definitie verschillend uitgewerkt kunnen worden, en omdat bijna alle (tref)woorden meerduidig zijn.

³ De resulterende kernbewerkingen laten zien welke relaties er in de media worden gelegd tussen verschillende politieke actoren en tussen politieke actoren en issues. Ook wordt duidelijk welke gevolgen van respectievelijk ratificatie of afwijzing van het Grondwettelijke verdrag aan de orde komen. De koppen en leads uit de steekproef van 1145 artikelen leverde 7469 kernbewerkingen op waarin is vastgelegd wie (bron?) welke politicus of partij of welk issue (subject?) hoe (predikaat?) met wie of wat (object?) associeert, of juist dissocieert (richting, kwaliteit ?) (Kleinnijenhuis, de Ridder, & Rietberg, 1997).

⁴ 12,1% van de aandacht gaat uit naar andere issues zoals beleidsterreinen waarop de Europese Unie geen bevoegdheden heeft.

⁵ Het noemen van de politicus Geert Wilders en de partij Groep Wilders is op dezelfde wijze gemeten. Bij de stelling dat Wilders meer aandacht heeft gekregen dan de SP moet daarom aangetekend worden dat het om de persoon Geert Wilders

en de partij SP gaat. Wilders wordt 1.036 keer genoemd, de partij SP 1.013 keer en de kamerleden van de SP worden gezamenlijk 548 keer genoemd.

⁶ In de eerste maanden van 2005 gaat het om een score van gemiddeld +0.23 op een schaal van -1 (alleen maar standpunten waar de voorstanders het mee oneens waren) tot +1 (alleen maar standpunten waar de voorstanders het mee eens waren). In de laatste weken voor het referendum daalde dit getal tot gemiddeld +0.07.

⁷ In de figuur is bijvoorbeeld niet opgenomen hoe de tegenstanders dachten over de EU, omdat daarvoor verhoudingsgewijs weinig aandacht was. Ook zijn actoren niet opgenomen die elk voor zich weinig aandacht kregen (bijvoorbeeld de landen die toe zouden willen treden tot de EU, experts, min of meer neutrale actoren). Bij elkaar kregen deze actoren natuurlijk wel veel aandacht.